

ОСОБЛИВОСТІ НЕЗАРЕЄСТРОВАНОВОГО БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей незареєстрованого безробіття в Україні. Зокрема, проаналізовано зміни його обсягів у 2004–2010 рр. та порівняно структуру незареєстрованих безробітних зі структурою осіб, які перебували на обліку у державній службі зайнятості, до та після впровадження антикризових заходів у сфері зайнятості у 2009 р. Також оцінено фактори, які впливають на ймовірність реєстрації осіб у службі зайнятості, та підтверджено гіпотези, що молодь, чоловіки, незайняті особи, які проживають у столиці та у міській місцевості, довготривалі безробітні є менш схильними до реєстрації. На основі результатів аналізу запропоновано напрями вдосконалення державної політики зайнятості в Україні з урахуванням індивідуальних особливостей незайнятих осіб, які не реєструються у службі зайнятості.

Ключові слова: незареєстроване безробіття, державна політика зайнятості, антикризові заходи.

Постановка проблеми. Бурхливі події у країнах Північної Африки, Близького Сходу та Західної Європи у 2010–2012 рр. через невдоволення широких верств населення, особливо безробітної молоді та інших соціально незахищених осіб, соціально-економічною політикою урядів довели актуальність і своєчасність перегляду концепцій соціально-економічного розвитку (з акцентом на інклюзивне зростання) та підходів до подолання безробіття.

Результати шостої хвилі моніторингового дослідження «DW-TREND», проведеного у лютому–березні 2012 р. незалежним дослідницьким інститутом IFAK, свідчать про достатньо високу готовність українських громадян до протестів, причому переважна більшість цих громадян (59 %) готові долучитися до вуличних демонстрацій саме за збереження робочих місць і підвищення зарплати¹. За даними соціологічного моніторингу «Українське суспільство», яке регулярно проводить Інститут соціології НАН України, понад 70 % опитаних бояться безробіття. Страх безробіття може свідчити про недостатню захищеність на ринку праці та відсутність ефективних механізмів соціальної підтримки безробітних [2].

Згідно з чинним законодавством більшість заходів державної політики зайнятості в Україні спрямовано на незайнятих осіб, які зареєстровані в Державній службі зайнятості (ДСЗ) [3; 4], що залишає велику кількість безробітних осіб, які з тих чи тих причин не перебувають на обліку ДСЗ, без належної підтримки під час пошуку роботи. Крім того, законодавчі зміни, прийняті у пакеті так званих антикризових заходів у сфері зайнятості наприкінці 2008 р. [5], звузили права багатьох категорій населення, які опинилися без

роботи під час кризи, на реєстрацію у ДСЗ та передбачені законодавством послуги [1].

Необхідність урегулювання процесу незареєстрованого безробіття задля скорочення загального рівня безробіття, забезпечення соціального захисту усіх безробітних та зниження протестних настроїв населення вимагає докорінних змін в організації роботи ДСЗ із незайнятим населенням та роботодавцями. Це, своєю чергою, потребує вичерпного знання про особливості незареєстрованих безробітних та можливі причини нерєєстрації у ДСЗ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем формування ринку праці, регулювання зайнятості та безробіття в Україні присвячено праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема С. І. Бандура, В. В. Близнюк, Д. П. Богині, Т. А. Заяць, Е. М. Лібанової, Л. С. Лісогор, Ю. М. Маршавіна, В. В. Онікієнка, І. Л. Петрової та інших. Багато уваги цим питанням також приділено у звітах Міжнародної організації праці, Європейського фонду освіти, Світового банку, Інституту економічних досліджень та політичних консультацій та працях співавтора статті О. В. Купець. Утім, незареєстроване безробіття не було предметом самостійного дослідження, тож питання його формування та регулювання недостатньо висвітлене у вітчизняній літературі.

Тому метою цього дослідження є оцінка обсягів незареєстрованого безробіття в Україні, аналіз його структури за основними соціально-демографічними ознаками та визначення їхнього впливу на ймовірність реєстрації безробітних осіб у службі зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Наявність незареєстрованого безробіття в Україні зумовлено низкою причин. Передусім, згідно з чинним законодавством [3; 4; 10], наявні жорсткі критерії

¹ Див.: <http://ifak.com.ua/?cat=5>.

отримання статусу безробітного, перебування на обліку ДСЗ та отримання допомоги з безробіття. Крім того, низький розмір допомоги з безробіття¹ поряд з високими транзакційними витратами не забезпечує стимулів для реєстрації, особливо для висококваліфікованих працівників, для яких розмір допомоги не здатен компенсувати втрачену заробітну плату. Невелика кількість вакансій порівняно з чисельністю зареєстрованих безробітних та переважання неprestижних та низькооплачуваних робіт у банку вакансій ДСЗ також не спонукає незайнятих осіб, впевнених у своїх силах, до реєстрації². Серед інших причин нереєстрації російських безробітних Р. І. Капелюшніков називає низьку поінформованість населення про діяльність ДСЗ, фактор «стигматизації» й територіальну віддаленість базових центрів зайнятості, що притаманно й Україні [7].

Для оцінки обсягів та аналізу особливостей незареєстрованого безробіття в Україні ми використали дані вибіркового обстеження населення з питань економічної активності. За основу ми взяли визначення безробітних за методологією Міжнародної організації праці (МОП), згідно з якою до безробітних належать особи віком 15–70 років (зареєстровані та незареєстровані в ДСЗ), які одночасно відповідають трьом умовам: а) не мали роботи (прибуткового заняття); б) активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню; в) були готові стати до роботи впродовж двох найближчих тижнів; або ж ті особи, які знайшли роботу та розпочнуть працювати найближчим часом [6, с. 17]. Із загальної кількості безробітних за цим визначенням ми спочатку виділили зареєстрованих осіб, які дали ствердну відповідь на запитання: «Чи перебували Ви на обліку ДСЗ станом на обстежуваний тиждень?», а тих, хто дав заперечну відповідь, зарахували до незареєстрованих безробітних.

Отже, за нашими розрахунками чисельність незареєстрованих осіб у 2010 р. в середньому становила 1245,9 тис. осіб, тобто майже 70 % від загальної чисельності безробітних осіб в Україні. Як бачимо на рис. 1, питома вага та чисельність незареєстрованих безробітних невпинно зростала з 2007 р., що може свідчити як про негативний вплив запроваджених змін у процедурі

реєстрації безробітних під час економічної кризи та загальне зростання недовіри до ДСЗ, так і про зміни у складі безробітного населення у бік осіб, які менш схильні до реєстрації у ДСЗ.

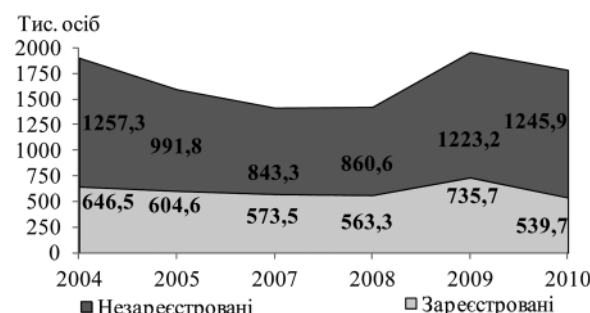

Рис. 1. Обсяги зареєстрованого та незареєстрованого безробіття в Україні (у тис. осіб)

Джерело: Розрахунки авторів на основі даних вибіркового обстеження населення з питань економічної активності.

Найпоширенішим способом пошуку роботи серед незареєстрованих безробітних є особисті зв'язки, але їхня роль дещо зменшилася у період кризи на користь самостійних пошуків роботи через оголошення у засобах масової інформації, які набувають дедалі більшої популярності серед населення через розвиток інформаційних технологій (рис. 2). Зареєстровані ж безробітні поклалися переважно на допомогу ДСЗ (99 % у 2009 р.), що є цілком очевидним.

Також цілком очевидними та очікуваними є результати порівняння структури незареєстрованих безробітних за соціально-демографічними ознаками зі структурою осіб, які перебували на обліку у ДСЗ. Серед незареєстрованих безробітних у 2009 р. порівняно більше було чоловіків, молоді до 30 років, неодружених осіб, осіб із середньою освітою та нижче, жителів міської місцевості, які проживають у м. Києві та південних регіонах (порівняння (4) та (5) у табл. 1). У сусідній Білорусі Г. Н. Соколова одержала схожі результати за віком, статтю та рівнем освіти у 2003 р. [11].

Порівнюючи рівень відмови безробітних осіб від реєстрації у ДСЗ до та після впровадження антикризових заходів у сфері зайнятості (2007 та 2009 рр. відповідно), можна побачити зростання цього показника у більшості груп за соціально-демографічними ознаками (табл. 1), крім осіб у віці 50 років та старше, мешканців східних регіонів та осіб із вищою освітою. Найбільше зростання рівня відмови від реєстрації у ДСЗ спостерігалось серед мешканців сільської місцевості (із 48,3 до 56,7 %), що безпосередньо пов'язано із законодавчими змінами 2008–2009 рр., які обмежили права селян, котрі є членами особистих селянських господарств, на реєстрацію та отримання допомоги з безробіття.

¹ У лютому 2012 р. середній розмір допомоги з безробіття становив 935 грн, або 87 % від мінімальної заробітної плати, рівній прожитковому мінімуму для працездатних осіб, та 33,4 % від середньомісячної заробітної плати в економіці України. Мінімальний розмір допомоги з безробіття для незастрахованих осіб на 2012 р. встановлено у розмірі 544 грн, що удвічі менше, ніж мінімальна заробітна плата.

² За даними щомісячного моніторингу ДСЗ, питома вага вакансій із мінімальною заробітною платою становила у січні-лютому 2012 р. 28 % у середньому по Україні, але у двох третинах регіонів ситуація була ще складнішою [9].

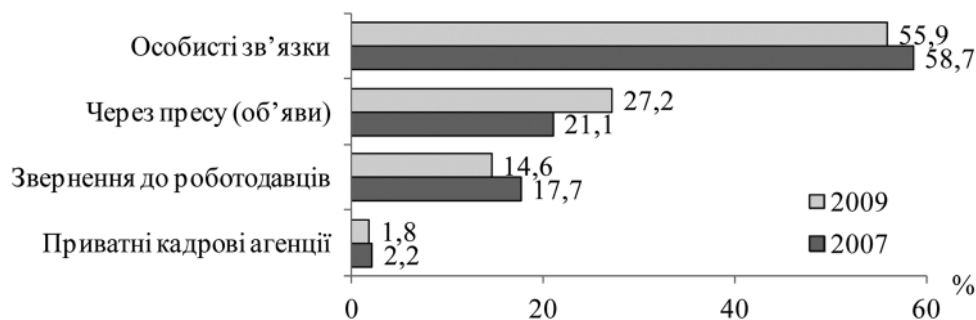

Рис. 2. Способи пошуку роботи незареєстрованими безробітними (у %)

Джерело: Розрахунки авторів на основі даних вибіркового обстеження населення з питань економічної активності.

Таблиця 1. Структура незареєстрованих та зареєстрованих безробітних та рівень відмов від реєстрації у ДСЗ у 2007 та 2009 рр. (у %)

	2007 р.			2009 р.		
	Незаресстр.	Зареєстр.	Рівень відмов від реєстрації	Незаресстр.	Зареєстр.	Рівень відмов від реєстрації
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
<i>Стать:</i>						
Жінки	37,3	57,8	48,7	33,6	51,0	52,3
Чоловіки	62,7	42,2	68,6	66,4	49,0	69,3
<i>Вікові групи:</i>						
15–24	32,8	19,3	71,4	30,3	19,0	72,7
25–29	14,6	12,5	63,3	17,5	12,4	70,1
30–39	21,6	23,6	57,4	23,1	23,8	61,7
40–49	20,3	28,0	51,6	20,9	26,2	57,0
≥ 50	10,6	16,6	48,4	8,3	18,7	42,5
<i>Сімейний стан:</i>						
Неодружені	41,0	25,2	70,4	44,4	27,2	73,1
Одружені	47,0	55,9	55,7	43,9	57,9	55,8
Розлучені та удівці	12,0	18,9	48,3	11,8	14,9	56,7
<i>Освіта:</i>						
Базова загальна середня та нижче	8,8	8,1	61,6	7,4	6,0	67,2
Повна загальна середня	52,2	52,2	59,5	53,4	49,1	64,4
Неповна вища	20,0	22,5	56,7	19,6	22,6	59,1
Повна та базова вища	18,9	17,2	61,8	19,5	22,2	59,4
<i>Місцевість:</i>						
Міська	78,0	66,2	63,4	76,5	70,9	64,2
Сільська	22,0	33,8	48,8	23,5	29,1	57,3
<i>Регіон:</i>						
Північ	12,8	14,2	57,0	12,4	14,1	59,5
Центр	11,4	16,3	50,5	13,5	14,5	60,8
Південь	14,2	13,0	61,6	14,6	11,2	68,3
Схід	30,2	27,4	61,8	28,8	33,6	58,7
Захід	27,1	27,5	59,2	23,7	25,2	61,1
м. Київ	4,3	1,5	80,4	7,0	1,5	88,7

Джерело: Розрахунки авторів на основі даних вибіркового обстеження населення з питань економічної активності.

Примітка: Рівень відмови безробітних від реєстрації ДСЗ розраховано як питому вагу незареєстрованих безробітних серед усього безробітного населення за відповідною соціально-демографічною ознакою.

Для оцінки ступеня впливу різних соціально-демографічних ознак безробітних на імовірність їх реєстрації у ДСЗ було проведено регресійний аналіз із використанням бінарної пробіт-моделі, у якій залежна змінна набуває двох значень:

1 – якщо особа перебувала на обліку у ДСЗ станом на обстежуваний тиждень, та 0 – якщо ні. Результати оцінювання моделі, подані у табл. 2, показують значущий та очікуваний вплив більшості пояснювальних змінних та підтвердили

Таблиця 2. Результати оцінювання впливу індивідуальних факторів безробітних на ймовірність реєстрації (пробіт-модель)

Пояснювальні змінні	2007		2009	
	Коефіцієнт	Станд. помилка	Коефіцієнт	Станд. помилка
Чоловіки	-0,557***	(0,038)	-0,448***	(0,026)
Одружені	0,185***	(0,053)	0,251***	(0,038)
Розлучені	0,138**	(0,070)	0,129**	(0,050)
25–29 років	0,234***	(0,069)	-0,023	(0,047)
30–39 років	0,399***	(0,064)	0,216***	(0,046)
40–49 років	0,418***	(0,067)	0,273***	(0,047)
50 років та старше	0,590***	(0,074)	0,656***	(0,053)
Повна загальна середня освіта	0,211***	(0,058)	0,108**	(0,049)
Неповна вища освіта	0,280***	(0,069)	0,249***	(0,054)
Повна та базова вища освіта	0,213***	(0,075)	0,400***	(0,057)
Сільське населення	0,353***	(0,039)	0,316***	(0,027)
Центр	0,006	(0,061)	-0,109**	(0,043)
Південь	-0,038	(0,069)	-0,261***	(0,048)
Схід	-0,120**	(0,057)	-0,072*	(0,039)
Захід	-0,167***	(0,054)	-0,140***	(0,038)
м. Київ	-0,749***	(0,158)	-1,179***	(0,090)
<i>Тривалість пошуку</i>				
2–3 місяці	0,269***	(0,067)	0,280***	(0,047)
4–6 місяців	0,543***	(0,068)	0,523***	(0,047)
6–12 місяців	0,593***	(0,070)	0,517***	(0,048)
понад 12 місяців	0,016	(0,071)	-0,279***	(0,056)
константа	-0,835***	(0,098)	-0,762***	(0,074)
Кількість спостережень	5389		11059	
Псевдо R ²	0,104		0,112	

Примітки: У дужках зазначені робастні стандартні помилки. *** (**, *) – статистично значущі на рівні 1 % (5 %, 10 % відповідно). До характеристики «розлучені» належать розлучені та удівці. Базовими категоріями для даммі-змінних такі: жінки, неодружені (неодружені та діти до 18 років, котрі що не перебувають у шлюбі), молодь від 15 до 24 років, базова загальна середня освіта та нижче, міська місцевість, північні регіони, тривалість пошуку роботи чи організації власної справи до 1 місяця.

наші гіпотези: молодь, чоловіки, незайняті особи, які проживають у столиці та міській місцевості, довготривалі безробітні або, навпаки, які тільки-но розпочали шукати роботу, є менш схильними до реєстрації. Не зовсім очікуваним є те, що особи з вищим рівнем освіти мають більшу ймовірність реєстрації, ніж безробітні із середньою освітою (якщо все інше залишається незмінним), але це можна пов'язати з тим, що жінки, які є більш освіченими та здебільшого працюють у формальному секторі, переважають серед зареєстрованих безробітних.

Можливим поясненням більшої схильності жінок до реєстрації порівняно з чоловіками є те, що зазвичай жінки мають менш потужні та впливові соціальні зв'язки для пошуку роботи, ніж чоловіки; вони більше вірять в ефективність ДСЗ щодо підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці та підборі відповідної роботи у формальному секторі; вони покладаються на допомогу з безробіття як на один із головних засобів існування у період безробіття, тоді як чоловіки часто покладаються на доходи від випадкової діяльності і тому цінують свободу у діях та

пересуванні. Крім того, безробітні жінки із дітьми до 6 років та самотні матері з дітьми до 14 років або дітьми-інвалідами частіше реєструються у ДСЗ, оскільки розраховують на отримання додаткових гарантій щодо працевлаштування на заброньовані робочі місця згідно з чинним законодавством [8]. Також слід зазначити, що через психологічні відмінності у жінок рідше спрацює фактор «стигматизації», ніж у чоловіків.

Ймовірність реєстрації у ДСЗ збільшується із віком (якщо все інше залишається незмінним), особливо після 30 років. Це пояснюється тим, що безробітним старшого віку складніше самостійно знайти роботу, і вони не хочуть під час вимушеної незайнятості втрачати страховий стаж, необхідний для пенсійного забезпечення у майбутньому. Молодь (15–24 років), яка ще не має (офіційного) стажу роботи і тому не може претендувати на високу допомогу з безробіття, менше задумується про далеке майбутнє та рідше покладається на допомогу ДСЗ, надаючи перевагу неформальним каналам працевлаштування. Низька поінформованість молоді про послуги ДСЗ та фактор «стигматизації» теж відіграють свою роль.

Менша імовірність реєстрації мешканців міст, зокрема столиці, зумовлена існуванням більших можливостей для пошуку роботи та працевлаштування власними силами. Водночас висока імовірність реєстрації мешканців сільської місцевості може свідчити про бажання отримувати допомогу з безробіття в осінньо-зимовий сезон, коли немає доходів від роботи у сільському господарстві, та недосконалий інформаційний потік про наявні вакансії.

Висновки

Враховуючи результати проведеного дослідження, ми пропонуємо такі напрями удосконалення державної політики зайнятості в Україні. По-перше, зважаючи на наявність значної частки чоловіків серед незареєстрованого безробіття, необхідно покращити наповнення бази даних ДСЗ більш високооплачуваними вакансіями та приділити увагу роботі психологів із безробітними чоловіками, що дасть змогу усунути психологічні перепони щодо реєстрації у службі за-

йнятості. По-друге, потрібно вжити комплексні заходи для вирішення проблеми молодіжного безробіття, зокрема через впровадження механізму, запропонованого новим законом «Про зайнятість населення». По-третє, варто й надалі урізноманітнювати способи розповсюдження інформації про діяльність ДСЗ та наявні вакансії, особливо серед мешканців сільської місцевості, які не мають доступу до Інтернету та живуть у віддалених селах. Також потрібно розширювати сферу прикладання праці у сільській місцевості через державну підтримку подальшого розвитку фермерських господарств, підприємств переробної промисловості та нових видів діяльності у сфері послуг. Насамкінець, необхідно покращувати імідж ДСЗ у суспільстві, що можна зробити лише через значне підвищення ефективності її діяльності щодо працевлаштування та соціального захисту незайнятого населення, але в жодному разі не слід залишати напризволяще тисячі осіб, які з незалежних від них обставин втратили роботу, як це було зроблено у 2009 р.

Список літератури

1. Безробіття в Україні : від оцінки динаміки та масштабів до адекватної економічної політики : аналітична доповідь. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2009. – 23 с.
2. Гимпельсон В. Е. Страх безработицы : опыт межстрановых сопоставлений / В. Е. Гимпельсон, Г. А. Мунусова // Вопросы экономики. – 2010. – № 2. – С. 117–138.
3. Закон України «Про зайнятість населення» № 804-ХІІ від 01.03.1991 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-12>. – Назва з екрана.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» № 1533-ІІІ від 02.03.2000 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>. – Назва з екрана.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» № 799-VI від 25.12.2008 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/799-17>. – Назва з екрана.
6. Економічна активність населення України у 2010 році : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 205 с.
7. Капелюшников Р. И. Общая и регистрируемая безработица : в чем причина разрыва? / Препринт WP3/2002/03. – М. : ГУ ВШЭ, 2002. – 48 с.
8. Купець О. В. Комплексний гендерний підхід на ринку праці України та роль Державної служби зайнятості / О. В. Купець. – Міжнародна організація праці, 2010. – 76 с.
9. Офіційний сайт Державної служби зайнятості. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua> – Назва з екрана.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних» № 219 від 14 лютого 2007 р. 2008 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/219-2007-%D0%BF>. – Назва з екрана.
11. Соколова Г. Н. Нерегистрируемая безработица в Беларуси / Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк // Социологические исследования. – 2003. – № 7. – С. 25–33.

O. Kupets, S. Pidpergora

CHARACTERISTICS OF UNREGISTERED UNEMPLOYMENT IN UKRAINE

This paper examines the characteristics of unregistered unemployment in Ukraine. Specifically, it analyses trends in its magnitude over 2004–2010 and compares the structure of unregistered unemployed to the one for people staying on the register of the Public Employment Service (PES), before and after implementation of employment-related anti-crisis measures in 2009. We have found empirical support for our hypotheses regarding the determinants of the probability of being on the PES register: youth, males, jobseekers living in the capital city and in urban areas, and also long-term unemployed are less inclined to registration. Based on the results of our analysis, we have offered several recommendations as to how improve the state employment policy in Ukraine with taking into account the individual features of the unemployed people who are less likely to register in the PES.

Keywords: unregistered unemployment, state employment policy, anti-crisis measures.

Матеріал надійшов 17.04.2012